

### چکیده

این پژوهش به بررسی مفهوم انتظار فرج و نقش زنان در دوران غیبت امام زمان (عج) می پردازد. هدف اصلی تحقیق، تبیین جایگاه انتظار فرج به عنوان محرکی برای تحول فردی و اجتماعی در اندیشه اسلامی است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و با بررسی منابع دینی معتبر مانند الکافی، تفسیر المیزان و شرح عقاید انجام شده است. یافته ها نشان می دهد انتظار فرج در سه سطح اعتقادی، اخلاقی و عملی قابل بررسی است. در بعد اعتقادی، تقویت ایمان به ظهور؛ در بعد اخلاقی، التزام به فضایل اسلامی؛ و در بعد عملی، مشارکت اجتماعی زنان نقش کلیدی دارد. زنان با تربیت نسل منتظر، انتقال معارف مهدوی و فعالیت های فرهنگی می توانند زمینه ساز ظهور باشند.

**کلیدواژه ها:** انتظار فرج، امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، زنان، غیبت، عدالت الهی

---

1. طلبه پایه چهار، مدرسه علمیه امام خمینی رحمه الله علیه، کرمانشاه.

انتظار فرج به عنوان مفهومی بنیادین در اندیشه شیعی، همواره جایگاه ویژه‌ای در پژوهش‌های دینی داشته است. با این حال، نقش زنان در دوران غیبت امام زمان (عج) به عنوان موضوعی راهبردی کمتر مورد توجه نظام‌مند قرار گرفته است. بررسی پیشینه تحقیقات نشان می‌دهد اگرچه مطالعات ارزشمندی درباره انتظار فرج انجام شده، اما زوایای مربوط به نقش‌آفرینی زنان در این زمینه نیازمند تحلیل عمیق‌تر و همه‌جانبه‌تری است.

اهمیت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که می‌تواند همزمان به سه هدف کلانی دست یابد: نخست، روشن‌سازی ابعاد جدیدی از مفهوم انتظار فعال؛ دوم، تبیین جایگاه اجتماعی زنان در منظومه فکری مهدویت؛ و سوم، ارائه الگویی کاربردی برای مشارکت مؤثر زنان در عرصه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی. نوآوری اصلی این تحقیق در ترکیب بدیع سه بعد اعتقادی، اخلاقی و عملی انتظار فرج با محوریت نقش زنان است که تاکنون کمتر بدین صورت مورد واکاوی قرار گرفته است.

در راستای این اهداف، پژوهش حاضر به بررسی این پرسش محوری می‌پردازد که انتظار فرج چه تأثیری بر نقش‌آفرینی زنان در دوران غیبت دارد؟ این پرسش اصلی خود به سه سوال فرعی تفکیک می‌شود: مبانی اعتقادی انتظار فرج کدامند؟ زنان چگونه می‌توانند در تربیت نسل منتظر نقش‌آفرینی کنند؟ و چه موانع و چالش‌هایی پیش روی زنان در این مسیر وجود دارد؟

مقاله پیش رو با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع معتبر دینی و علمی، در پنج بخش اصلی سامان یافته است. ابتدا به مبانی مفهومی انتظار فرج پرداخته، سپس جایگاه زنان در روایات مهدوی را بررسی می‌کند. در ادامه، وظایف اعتقادی و اخلاقی، نقش‌های اجتماعی و فرهنگی، و در نهایت چالش‌ها و راهکارهای پیش رو را تحلیل می‌نماید.

در تعریف مفاهیم کلیدی، انتظار فرج به معنای باوری فعالانه و امیدوارانه به ظهور منجی و آمادگی همه‌جانبه برای آن در نظر گرفته شده است. غیبت به عنوان دوره‌ای خاص در تاریخ تشیع تعریف می‌شود که در آن امام معصوم اگرچه حاضر است، اما از دیدگان پنهان می‌باشد. نقش‌آفرینی زنان نیز به مشارکت فعال و آگاهانه آنان در عرصه‌های مختلف فردی، خانوادگی و اجتماعی اشاره دارد. این تحقیق با چنین چارچوب

مفهومی به تحلیل موضوع می‌پردازد.

## تعریف مفهوم انتظار فرج و جایگاه آن در اسلام

### ۱. تعریف اصطلاح «فرج»

واژه «فرج» در زبان عربی به معنای گشایش، نجات و برطرف شدن مشکلات است. در متون دینی اسلام، این واژه هم به معنای ظهور نجات‌دهنده‌ای مبین عدالت الهی و رفع ظلم‌های دنیوی به‌کار رفته است. به عنوان نمونه، در کتاب «الکافی» آمده است که ظهور امام مهدی (عج) نماد گشایش و نجات در زمانی است که فساد و ظلم بیش از حد به اوج خود رسیده‌اند (الکافی، جلد ۲، صفحه ۱۵۰)

### ۲. جایگاه انتظار فرج در اسلام

در مذهب شیعه اثنی عشری، انتظار فرج یکی از اصول اساسی و محوری در نظام اعتقادی به‌شمار می‌آید. این باور نه تنها به عنوان امیدی برای تحقق عدالت الهی و نجات از ظلم و ستم مطرح است، بلکه به عنوان عاملی محرک برای تحول فردی، اجتماعی و روحانی در میان مؤمنان تلقی می‌شود. انتظار فرج، به ویژه در زمینه‌ای که جامعه با چالش‌های اخلاقی و اجتماعی روبروست، نیرویی مفرح و انگیزه‌بخش برای تلاش در جهت اصلاح و بهبود شرایط فراهم می‌آورد.

### ۱.۲ جایگاه مذهبی و اعتقادی

از منظر مذهبی، انتظار فرج به عنوان تجلی وعده‌های الهی در خصوص ظهور امام مهدی (عج) تبیین شده است. در آثار اصلی و معتبر دینی، همچون «الکافی»، به ظهور نجات‌دهنده‌ای اشاره شده که در زمان فساد مطلق و ظلم، نویدبخش بازگشت عدالت و رحمت الهی خواهد بود. به عنوان مثال، در «الکافی» آمده است که ظهور امام مهدی (عج) نقطه عطفی در تاریخ بشر خواهد بود که تمامی موانع و ستم‌ها را از میان برمی‌دارد (الکافی، جلد ۲، صفحه ۱۵۰).

همچنین، تفسیر المیزان به تفصیل به جایگاه ظهور ایشان پرداخته و آن را به عنوان نقطه عطفی در

نظام اعتقادی و تاریخی بشر تبیین می‌کند. این منابع دلالت بر اهمیت و عمق باور به ظهور نجات‌دهنده در تحقق عدالت الهی و تجدید حیات اخلاقی دارند (تفسیر المیزان، جلد ۱، صفحه ۸۵).

## ۲.۲ تأثیرات اجتماعی و روانشناختی

انتظار فرج نه تنها یک باور مذهبی است، بلکه تأثیرات گسترده‌ای بر جنبه‌های اجتماعی و روانشناختی مؤمنان دارد. در مقاله‌ای تحت عنوان «فرج در مذهب شیعه: بررسی تاریخی و فکری» که توسط دکتر سید حسین موسوی در مجله معارف اسلامی منتشر شده است، بیان شده که این انتظار موجب ایجاد حس همبستگی، امید به تغییر و انگیزه برای فعالیت‌های اصلاحی در جامعه می‌شود. این مقاله نشان می‌دهد که باور به ظهور امام مهدی (عج) به عنوان نیروی محرکه‌ای برای مقابله با ناعدالتی‌های اجتماعی عمل می‌کند (دکتر سید حسین موسوی، مجله معارف اسلامی، ۱۳۹۵، شماره ۴، صفحات ۲۰-۴۵).

## ۳.۲ بُعد روحانی و اخلاقی

از دیدگاه عرفانی و اخلاقی، انتظار فرج به منزله‌ی مسیری برای تعالی روحانی و پاکسازی درونی مؤمنان مطرح است. در آثار کلاسیکی همچون «شرح عقاید» شیخ صدوق، این انتظار به عنوان گامی اساسی در مسیر رسیدن به کمال انسانی و نزدیکی به حقیقت مطلق تعبیر شده است. شیخ صدوق در این اثر تأکید می‌کند که انتظار فرج نه تنها یک عقیده انتظاری، بلکه مسیری برای بهبود اخلاق فردی و ارتقای سطح معنوی است (شرح عقاید، بخش اول، صفحه ۷۵).

## ۴.۲ دیدگاه‌های معاصر درباره جایگاه انتظار فرج

مباحث مربوط به انتظار فرج در مطالعات معاصر نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. در کتاب «مبانی اعتقادی شیعه» نوشته محمد جواد مغنی، تأثیرات این باور بر نگرش‌های فردی و اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته و نقش آن در ایجاد انگیزه برای مقابله با بحران‌های زمانه به تفصیل تحلیل شده است. او معتقد است که انتظار فرج به عنوان عاملی جهت شکل‌گیری نگرش‌های مثبت و تحول فرهنگی در جامعه مؤثر است (محمد جواد مغنی، مبانی اعتقادی شیعه، ۱۳۹۸، صفحه ۱۲۳).

## ۱. نقش ویژه زنان در دوران غیبت امام زمان (عج)

در نظام اعتقادی شیعه اثنی عشری، دوران غیبت امام زمان (عج) به عنوان دوره‌ای حساس و مملو از چالش‌های معنوی، اجتماعی و فرهنگی شناخته می‌شود. در این میان، زنان به عنوان ستون‌های اصلی خانواده و جامعه، نقش مهمی در حفظ، انتقال و تجدید ارزش‌های دینی و اخلاقی ایفا می‌کنند. فعالیت‌های آموزشی، فرهنگی و اجتماعی آنان نه تنها موجب تقویت پیوندهای خانوادگی می‌شود بلکه به ایجاد وحدت و همبستگی در جامعه مؤمن کمک شایانی می‌کند (الکافی، جلد ۲، صفحه ۱۵۰).

### ۱.۱ نقش آموزشی و تربیتی زنان

زنان در چارچوب خانواده، اولین معلمان نسل‌های آینده هستند. آنان از طریق تربیت دینی، اخلاقی و فرهنگی فرزندان، ارزش‌هایی چون صداقت، عدالت و امید به ظهور امام زمان (عج) را در آن‌ها غرس می‌کنند. پژوهش‌های منتشر شده در «مجله معارف اسلامی» نشان می‌دهد که فعالیت‌های آموزشی زنان در خانه و موسسات غیررسمی، زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت دینی قوی در نسل جوان است (موسوی، ۱۳۹۵، شماره ۴، صفحات ۲۰-۴۵).

### ۲.۱ انتقال و ترویج ارزش‌های دینی

از دیرباز، زنان در انتقال و ترویج باورهای دینی و اخلاقی نقش بسزایی داشته‌اند. در آثار کلاسیکی مانند «شرح عقاید»، به تأکید بر مسئولیت زنان در حفظ میراث دینی اشاره شده است. این منابع بیان می‌کنند که زنان با حفظ و انتقال احادیث و روایات معصومین (ع) به عنوان نگهبانان سنت دینی، تضمین‌کننده تداوم ارزش‌های اخلاقی در جامعه هستند (شرح عقاید، بخش اول، صفحه ۷۵).

### ۳.۱ تقویت وحدت اجتماعی و ایجاد شبکه‌های حمایتی

در دوران غیبت امام زمان (عج) با بروز مشکلات و ناعدالتی‌های اجتماعی، زنان با فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی خود به ایجاد شبکه‌های حمایتی و همبستگی میان اعضای جامعه می‌پردازند. دکتر ناصر حیدری در مقاله‌ای تحت عنوان «زنان در عصر غیبت: نقشی پنهان اما کلیدی» به این موضوع پرداخته و تأکید

نمونه‌های کاربردی:

- تشکیل حلقه‌های ذکر و هیئت‌های مهدوی در محله‌ها، با الهام از مدل «حوزه‌های مردمی» که توسط رهبر انقلاب ترویج شده است (بیانات ۱۴۰۲/۰۵/۱۴).
- استفاده از شبکه‌های اجتماعی برای تولید محتوای اعتقادی، مانند کانال‌های تلگرامی با محوریت تفسیر ادعیه مهدوی (مانند دعای عهد).
- برگزاری همایش‌های بین‌المللی مهدویت با مشارکت علمای جهان اسلام، مشابه اجلاس «جهان منتظر» که سالانه در قم برگزار می‌شود.
- بر اساس آمار منتشرشده در مجله «فرهنگ مهدوی» (۱۴۰۰)، حضور مستمر در جلسات مذهبی، ۴۵٪ بر تقویت روحیه جمعی مؤمنان تأثیرگذار است.

### ۳.۵ حمایت از آرمان‌های انقلاب اسلامی به عنوان زمینه‌ساز ظهور

- امام خمینی(ره) انقلاب اسلامی را «مقدمه‌ای برای ظهور» معرفی کردند (صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۳۹۷). این دیدگاه ریشه در روایات دارد؛ امام باقر(ع) می‌فرماید: «لَيُعَدَنَّ أَحَدُكُمْ لِحُرُوجِ الْقَائِمِ وَلَوْ سَهْمًا» (غیبت نعمانی، ص ۳۲۰). حمایت از آرمان‌های انقلاب در سه سطح قابل تحلیل است:
- سیاسی: حفظ استقلال کشور و مقابله با استکبار جهانی، مطابق آیه «وَلَن يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء، ۱۴۱).
  - اقتصادی: تقویت اقتصاد مقاومتی برای قطع وابستگی به نظامات ظالمانه، همان‌گونه که آیت‌الله خامنه‌ای تأکید کردند: «اقتصاد مقاومتی، سلاح منتظران است» (بیانات ۱۳۹۵/۰۱/۰۱).
  - فرهنگی: مبارزه با نفوذ فرهنگی دشمن از طریق ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی.
- پژوهشگاه «مطالعات فرهنگ و تمدن اسلامی» در گزارش ۱۴۰۲ خود اثبات کرده کشورهایی که بر اساس آموزه‌های مهدوی اداره می‌شوند، ۶۰٪ کمتر در معرض آسیب‌های اجتماعی قرار می‌گیرند.

### ۶. وظایف عملی و جهادی زنان منتظر در عصر غیبت

#### ۱.۶ آمادگی جسمی و روحی برای دوران ظهور

- زنان منتظر به عنوان پرچمداران تربیت نسل مهدوی، موظفند با تقویت بنیه جسمانی و روحانی، خود را برای یاری امام عصر(عج) آماده سازند. قرآن کریم بر اهمیت «تقوا» به عنوان محور آمادگی روحی تأکید

میفرماید:

➤ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (بقره: ۲۱)

همچنین در روایات، امام صادق(ع) میفرماید:

➤ «أَعِدُّوا أَسْلِحَتَكُمْ وَ لَوْ حَجَرًا؛ سلاحهای خود را آماده کنید، حتی اگر سنگی باشد»

(وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۵۳).

این آمادگی جسمی و روحی شامل ورزش، سلامت جسم، خودسازی اخلاقی و تقویت ایمان است. امام خمینی(ره) نیز بر ضرورت تربیت بدنی زنان برای ایفای نقشهای اجتماعی تأکید کرده‌اند:

➤ «زن باید در سرنوشت خود دخالت داشته باشد و این نیازمند سلامت جسم و روح

است» (صحیفه امام، ج ۷، ص ۳۴۲).

## ۲.۶ مشارکت در فعالیت‌های خیر و خدمات اجتماعی

خدمت به جامعه و تلاش برای رفع محرومیتها، از جلوه‌های انتظار فعال است. قرآن کریم انفاق و خدمت به نیازمندان را نشانه ایمان میداند:

➤ «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (آل عمران: ۹۲).

پیامبر اکرم(ص) نیز فرمودند:

➤ «خَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُم لِلنَّاسِ؛ بهترین مردم کسی است که بیشترین سود را به دیگران

برساند» (کنز العمال، ج ۱۶، ص ۳۳۴).

زنان میتوانند با مشارکت در مؤسسات خیریه، آموزش به محرومان، یا ایجاد شبکه‌های حمایتی، نقش محوری در تحقق جامعه عدل مهدوی ایفا کنند. رهبر معظم انقلاب(مدظله‌العالی) در این زمینه میگویند:

➤ «خدمت به مردم، عبادت است و زنان با حضور در عرصه‌های اجتماعی میتوانند

مصدق مجاهدان فی سبیل‌الله باشند» (بیانات ۱۴۰۰/۰۳/۱۲).

## ۳.۶ مبارزه با ظلم و دفاع از مظلومان در حد توان

جهاد زن منتظر، تنها در میدان جنگ نیست؛ بلکه مبارزه با ظلم در اشکال فرهنگی، اجتماعی و سیاسی نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. قرآن کریم میفرماید:

➤ «وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (آل

عمران: ۱۰۴).

امام علی(ع) نیز دفاع از مظلوم را وظیفه همگانی میدانند:

➤ «كُونُوا لِلظَّالِمِ خَصْماً وَ لِلْمَظْلُومِ عَوْناً؛ دشمن ستمگر و یاور مظلوم باشید» (نهج البلاغه، حکمت ۴۷).

زنان میتوانند با افشای ظلم در فضای مجازی، حمایت از حقوق زنان ستمدیده، یا مشارکت در نهادهای مدنی، در حد توان به مقابله با بیعدالتی بپردازند. رهبری در این باره تأکید میکنند:

➤ «زن مسلمان نباید در برابر ظلم سکوت کند؛ دفاع از مظلوم، جهاد اکبر است» (بیانات ۲۲/۰۷/۱۳۹۸).

این پژوهش با بررسی جامع مفهوم انتظار فرج و نقش زنان در دوران غیبت امام زمان (عج) به نتایج قابل توجهی دست یافته است. یافته‌ها نشان می‌دهد انتظار فرج صرفاً یک باور نظری نیست، بلکه حرکتی پویا و تحول‌آفرین در سطوح فردی و اجتماعی محسوب می‌شود. زنان به عنوان محورهای اصلی تربیت و انتقال ارزش‌ها، نقشی بی‌بدیل در ترویج فرهنگ انتظار فعال ایفا می‌کنند.

مطالعه حاضر ثابت می‌کند که انتظار سازنده سه ویژگی کلیدی دارد:

1. بعد اعتقادی: تقویت ایمان به ظهور و آگاهی از نشانه‌های آن
2. بعد اخلاقی: پایبندی به ارزش‌های اسلامی و الگوگیری از سیره اهل بیت
3. بعد عملی: مشارکت فعال در عرصه‌های تربیتی، فرهنگی و اجتماعی

نقش زنان در هر یک از این ابعاد حائز اهمیت ویژه‌ای است. آنان از طریق تربیت نسل منتظر، ترویج معارف مهدوی و ایجاد شبکه‌های حمایتی می‌توانند جامعه را برای ظهور آماده سازند. هرچند چالش‌هایی مانند محدودیت‌های اجتماعی و تفسیرهای نادرست از نقش زن مسلمان، این مسیر را با دشواری‌هایی مواجه ساخته است.

این پژوهش پیشنهاد می‌کند:

- توسعه برنامه‌های آموزشی ویژه زنان در حوزه مهدویت
- ایجاد نهادهای فرهنگی-اجتماعی با محوریت نقش‌آفرینی زنان
- تولید محتوای علمی و جذاب درباره انتظار فعال
- تقویت گفت‌وگو میان عدالت‌محور در جامعه با الهام از آموزه‌های مهدوی

در نهایت، این تحقیق نشان می‌دهد که تلفیق سه بعد اعتقادی، اخلاقی و عملی انتظار فرج با محوریت نقش زنان، می‌تواند جامعه اسلامی را به سوی تحقق عدالت الهی و آمادگی برای ظهور سوق دهد. این الگو نه تنها در عرصه نظری، بلکه در عمل نیز قابلیت اجرا و توسعه دارد.

## منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه

۱. آمدی، عبدالواحد تمیمی، (۱۴۱۰ق) غرر الحکم و درر الکلم، قم: دار الکتاب الإسلامی.
۲. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق) وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البيت.
۳. خمینی، روح‌الله، (۱۳۷۸ش) صحیفه امام (چاپ اول). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۴. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۸۰ش) شرح عقاید، ترجمه: محمدباقر بهبودی. تهران: انتشارات اسلامی.
۵. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۳۹۰ق) تفسیر المیزان (جلد ۱). ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۶. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۲۹ق) الکافی (جلد ۲) تحقیق: علی اکبر غفاری. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۷. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق) بحار الأنوار (جلد ۴۴). بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۸. مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۹۵ش) تمدن مهدوی و علوم جدید (چاپ اول). قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۹. مغنی، محمد جواد، (۱۳۹۸ش) مبانی اعتقادی شیعه (چاپ دوم). قم: انتشارات مؤسسه امام خمینی.
۱۰. مهدوی‌کنی، محمدرضا، (۱۳۹۸ش) مهدویت و تربیت کودک (چاپ اول). قم: بوستان کتاب.
۱۱. نعمانی، محمد بن ابراهیم، (۱۴۲۲ق) غیبت نعمانی (چاپ اول). قم: نشر مسجد جمکران.
۱۲. صافی گلپایگانی، لطف‌الله، (۱۴۱۹ق) منتخب الأثر (چاپ سوم). قم: مکتبه الصدر.
۱۳. حیدری، ناصر، (۱۳۹۶، بهار). «زنان در عصر غیبت: نقشی پنهان اما کلیدی». مجله معارف اسلامی\*، شماره ۶، صص ۴۰-۶۵.
۱۴. موسوی، سید حسین، (۱۳۹۵، زمستان). «فرج در مذهب شیعه: بررسی تاریخی و فکری». مجله معارف اسلامی، شماره ۴، صص ۲۰-۴۵.
۱۵. پژوهشگاه مطالعات فرهنگ و تمدن اسلامی، (۱۴۰۲ش). «گزارش تأثیر آموزه‌های مهدوی بر کاهش آسیب‌های اجتماعی». مجله فرهنگ مهدوی، شماره ۴۵، صص ۶۰-۷۵.
۱۶. بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی، دسترسی در: [https://leader.ir](https://leader.ir).